

prikazi–recenzije

Reviews – Critiques

Pavo Barišić, *Ante Starčević: Ideali slobode i prava*. Zagreb: Školska knjiga, 2022. Split, 29. lipnja 2023.

Prof. dr. sc. Pavo Barišić, profesor na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, član Europske akademije znanosti i umjetnosti u Salzburgu i Internacionalne akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, predsjednik Hrvatske paneuropske unije, obdario nas je 2022. godine novom knjigom u izdanju najvećega hrvatskoga nacionalnoga nakladnika, Školske knjige. To je knjiga *Ante Starčević: Ideali slobode i prava*, o Otcu Otačbine, kako ga je nazvao Kumičić, koja izlazi povodom 200. obljetnice njegova rođenja 1823.

Pavo Barišić filozof je i proučavatelj povijesti hrvatske filozofije. Osobito se bavi filozofijom politike i prava te pitanjima demokracije. Ovo mu nije prva knjiga o Starčeviću. Već je 1996. objavio knjigu *Filozofija prava Ante Starčevića*, a 1995. priredio je za tisak Starčevićeve *Govore*, a *Izabrane političke spise* 1999.

Kao jedan od osnivača Hrvatskih studija 1993.–2000. držao je na studiju filozofije i studiju hrvatske kulture kolegij o Anti Starčeviću. To je tema koja ga prati kroza život pa je postao jedan od najboljih poznavatelja djela i misli Ante Starčevića.

U prvome dijelu knjige *Ideal vladavine naroda* Barišić polazi od slike Starčevića u njegovih sljedbenika i u istaknutih pisaca hrvatskih, poput Keru-

bina Šegvića ili Josipa Horvata, Antuna Gustava Matoša ili Miroslava Krležu, koji su na različite načine iskazivali svoje divljenje prema njegovu moralnomu liku. Zatim opisuje Starčevićev životni put, političke nazore, njegovu filozofiju slobode, njegovo ćudoređe i politiku, poimanje države i obranu prava. Tu se daju podatci o Anti Starčeviću, o njegovu rođenju 1823. u Velikom Žitniku u Lici, o njegovu porodičnome stablu, a zatim o školovanju kod strica Šime Starčevića u Karlobagu i župnika Vlatkovića u Smiljanu, pa u Arhigimnaziji i Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, a potom na Kraljevskome sveučilištu u Pešti, gdje je završio tri godišnja tečaja teologije, a posljednji četvrti nije mogao dovršiti zbog izbijanja revolucije 1848. Tada je napustio svećenički poziv i uključio se je u politička zbivanja, ali u početku najviše svojim književnim, filozofskim i političkim spisima. Suradivao je u više časopisa i publikacija, u *Slavenskome jugu*, u *Obćem zagrebačkom koledaru* za godinu 1850., u *Nevenu*, u *Pozoru*, u *Narodnim novinama* i drugdje. Pisao je filozofijske oglede, drame (od kojih je samo jedna sačuvana), povijesne i jezikoslovne radove, filozofijske koserije (u *Nevenu*), književne eseje (o Ignaciju Gjordjiću), a osobito je vrijedno njegovo izdanje *Istarskoga razvoda* (koji datira u 1325. g.) iz 1850. Tada počinju i njegove polemike protiv Karadžića i njegovih političkih i jezikoslovnih stavova. Natjecao se je za mjesto profesora filozofije na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, a kada ga nije dobio, zaposlio se je do 1861. u odvjetničkoj pisarnici Lavoslava Šrama. Potom 1861. počinje Starčevićeva izravna djelatna uključenost u politiku. Te je godine postao veliki bilježnik riječke županije i napisao četiri *Predstavke* koje se mogu smatrati osnovicom pravaškoga političkoga programa. Iste godine postaje saborskim zastupnikom i sa školskim prijateljem Eugenom Kvater-

nikom osniva Stranku prava. U Saboru staje snažno zastupati zamisao hrvatske državnosti i samostalnosti od Beča i Pešte, po čem su on i njegova Stranka prava najpoznatiji i čime su najviše utjecali na kasnije političke tokove u Hrvatskoj. Zbog navodnog poticanja smutnja protiv Vlade dospio je 1863. u zatvor na mjesec dana. Opet je radio u Šramovoj pisarnici do 1871. Te je godine, po propasti Rakovičke bune i pogibije Kvaternikovae, opet uhićen i suđen, ali je na kraju oslobođen. Niz puta nastupa na izborima za Hrvatski sabor: 1865. (kada se je prvi put na kratko udružio sa Strossmayerom) — ali je Sabor raspušten 1867., a sklapaju se Austro–Ugarska nagodba i Hrvatsko–Ugarska nagodba, koje su bile težak udarac Starčeviću — zatim na izborima 1871., 1875., a od 1878. stalno biva biran za zastupnika do smrti 1896. Tijekom toga vremena on i pravaši pokreću više časopisa: satirički *Zvekan* (od 1867.), politički *Hervat* (od 1868.), zatim *Slobodu* (od 1878.) koja poslije postaje *Hrvatska* (1886.). Od 1883. Starčević i Stranka prava djeluju u otežanim uvjetima pod banom Khuenom Héderváryem (do 1903.). Pod kraj Starčevićeva života opet se ujedinjuju njegova Stranka prava i Neodvisna narodna stranka Strossmayerova u ujedinjenu opoziciju (1893.), što pozdravlja mladi Stjepan Radić prvim svojim političkim govorom, no 1895. dolazi do raskola Stranke prava s Franom Folnegovićem na čelu i Čiste stranke prava u koju se izdvajaju Ante Starčević, Josip Frank i njihovi pristaše, zbog spaljivanja mađarske zastave kojemu su kolovođe bili studenti Radić i Vladimir Vidrić, a koje je Folnegović osudio, a Frank i Starčević to nisu htjeli. Ipak, od 1892. do te 1895. gradi se Starčevićev dom u Zagrebu, a na Starčevićev sprovod 1896. dolazi, prema svjedočanstvima, oko 30 000 ljudi u povorci te 20 000 promatrača.

Ta panorama Starčevićeva života daje povijesni i vremenski okvir daljim sadržajima u Barišićevoj knjizi.

Prvo prikazuje Starčevićeve političke nazore. Iščitava ih iz njegovih radova objavljenih u *Pozoru*, iz njegovih riječkih *Predstavaka*, kao i iz njegovih saborskih govora, od kojih su najglasovitiji govori iz 1861. i 1866. U pogledu na njegovu filozofiju politike, Barišić ističe s jedne strane njegove aristotelovske stavove da je čovjek po naravi “druževno živinče” te da je svrha države osigurati “dobro življenje” građana, što ima čudoredno utemeljenje u zakonima. A s druge, ističe njegovo moderno shvaćanje izvedeno iz nasljedaa Francuske revolucije, po kojem država ima zadaću ostvariti ideale slobode i ljudskih prava. Upravo su to ideali o kojima Starčević ne samo piše, nego se za njih zalaže u svojem političkom djelovanju. O Starčevićevoj nadahnutosti francuskom političkom filozofijom najiscrpnije svjedoči njegovih dvadesetak članaka o francuskim ustavima, objavljenih 1889. g. povodom 100. obljetnice Francuske revolucije. Kako je Barišić nekoliko njih objavio 1999. u zbirci *Izabrani politički spisi*, izvrsno poznaje tematiku iz izvora samih. U saborskim govorima zastupa Starčević glasno zahtjev za ujedinjenje hrvatskih zemalja, za samostalnost Hrvatske, a cara prihvaća jedino u smislu personalne unije, dakle saveza s Austrijom i Mađarskom jedino preko osobe zajedničkoga vladara. Dok ideju politike visoko vrjednuje, diplomaciju Starčević prezire kao neiskreno postizanje interesa.

Zatim Barišić posvećuje poglavlje Starčevićevoj filozofiji slobode. Pokazuje kako joj je polazište u Rousseauovoj osudi sile i jednačenju slobode s ostvarenjem ljudskih prava. I tu sintetizira francuske moderne nazore i grčke misaone temelje. Ta se prava trebaju ostvarivati i kao prava pojedinca i kao vladavina puka u ljudskoj zajednici.

U govoru o slobodi Starčević se služi i nekim izrazima i dosjetkama koje otežavaju današnje razumijevanje: tako teorijski smatra da se pravi čovjek nikada neće svojevoljno odreći slobode, ali — kako brižno tumači Barišić: u kontekstu polemike s nacionalističkim nazorima poput Karadžićevih, odnosno Šafárikovih, koji su sve Slavene htjeli zvati Srbima, što je njemu neprihvatljivo — Starčević one koji su spremni odreći se te slobode, a možda i svojega imena, radi kakve materijalne dobiti zove “slavo-serbima”, tumačeći taj satirički skovan naziv iz latinskih riječi *servus* i *sclavus*. Ako nam takve satirične dosjetke ne poremete sabranost na bitno, može se s Barišićem jasno prosuditi da vrijednosti koje zastupa Starčević pokazuju da je on, boreći se za slobodu i za vladavinu puka, bio izraziti liberal i demokrat u svojem vremenu.

Slijedeća je tema u knjizi Starčevićovo shvaćanje politike, u kojem slijedi Platona i Aristotela, a posebice i Sokrata, stoike i Cicerona, pa i neke suvremene filozofe. Politika se za njega mora temeljiti na ćudoređu, a ćudoređe se u životu temelji na radu, zadovoljstvu malim i traženju sloge. Politika se stoga mora temeljiti na ćudorednim zakonima, pravici, običajima, značaju i krjepostima. Svojim je pristašama svojim asketskim životom služio kao primjer.

Pojam države utemeljio je Starčević na pojmu prava. Svoju je stanku nazvao Strankom prava. Zakoni u državi moraju braniti ljudska prava i slobodu osobe i naroda. A to znači i braniti, u Rousseau-ovu smislu, slabijega od sile jačega. On temeljna ljudska prava naziva i naravnim pravima. A pravo narodne države utemeljuje i u povijesnome pravu. On u svojim *Predstavkama* govori o najčvršćim temeljima naroda i prijestolja (tj. država), a to su mu sloboda osobe, sloboda duševnosti, sloboda udruživa-

nja, sloboda misli i riječi, bilo žive ili zabilježene.

Opus Starčevićev — samo objavljeni dio obaseže oko 20 000 stranica — djelomično je objavljivan u više navrata: od Odbora kluba stranke prava (1893.–1896.), Blaža Jurišića (1943.), Tomislava Ladana, Josipa Bratulića (1995.), Dubravka Jelčića (1995.) ili Pave Barišića (1995. i 1999.). On u cijelosti služi obrani ideala slobode i prava.

Nakon tih općenitih tema slijede posebne studije Pave Barišića.

Prva njegova studija, na temelju vlastitih istraživanja u arhivu Sveučilišta u Pešti, bavi se Starčevićevim studijem na Kraljevskom sveučilištu u Pešti. Barišić tu na početku daje kratku povijest toga visokoga učilišta, zatim podatke o hrvatskim polaznicima studija teologije na njem, pregled kolegija i ispita, a potom iznosi do sada neobjavljene podatke o akademskim postignućima triju slavnihi studenata toga sveučilišta: Josipa Jurja Strossmayera, Eugena Kvaternika i Ante Starčevića. Djelovanje toga sveučilišta privremeno je prekinuto u revolucionarnim zbivanjima 1848., a tada su se neki od studenata, kao Starčević, i djelatno uključili u politički život. Slika koju tu daje Barišić daje vrlo vrijedan uvid u značenje Kraljevskoga sveučilišta u Pešti za naobrazbu duhovnih i političkih elita u Hrvatskoj. Mnoge moderne i slobodarske, revolucionarne i republikanske zamisli, koje su se na sveučilištu u to doba širile, sveučilištarci su prenosili u svoje sredine i u svoju domovinu Hrvatsku.

Slijedeća studija izvrstan je filološki rad Pave Barišića kojim prosuduje, na temelju pomna ispitivanja niza argumenata i činjenica, tko je auktor *Političkih iskrica* tiskanih u *Slavenskomu jugu* 1848.–1849., a potpisanih inicijalima A. Z. Pisca s takvim inicijalima u to vrijeme ne može se identificirati. Auktorstvo tih *Iskrica* pripisao je Josip

Horvat 1962. u svojoj *Povijesti novinstva Hrvatske 1771.–1939.* Ivanu Mažuraniću zbog oštroomnosti i stila tih aforizama. U tome ga je slijedio Milorad Živančević i niz drugih auktora. Barišić je pak, proučavajući tekst i kontekst, došao do zaključka da bi anonimni auktor prije mogao biti Starčević. U studiji iznosi argumente za Mažuranićevo auktorstvo, pa argumente protiv te atribucije, a zatim argumente za Starčevićevo auktorstvo. Potom razmatra tematski kako se u *Iskricama* govori o svrsi prava i države, o pravnoj državi, o ustavnoj vladavini, o ljudskim pravima i o demokraciji. Na kraju vrlo uvjerljivo zaključuje da sadržajna raščlamba, pošto se uzmu u obzir stil, jezik, forma, sadržaj, nazori i poruke u njima, pokazuje kako su *Političke iskrice* znatno bliže Starčevićevu diskursu nego Mažuranićevu.

Slijedeći je prinos posvećen stoga mnogostranoj usporedbi Ivana Mažuranića i Ante Starčevića. Taj tekst može čitaocu približiti mnoge crte obojice velikana, i one u kojima su bili slični, i one u kojima su se razlikovali ili ih je život drugačije usmjerio. Tu Barišić lijepo ocrtava njihovo vrijeme u Hrvatskoj i u Monarhiji i prilike u kojima su živjeli, a usto promišlja i filozofski o odnosu ćudoreda i politike u njihovim životima. Obojica su bili pučani koji su se vinuli u visoku politiku. Obojica su počeli kao prevratnici i oporbenjaci. Obojica su bili demokrati, naprednjaci i liberali u svojem vremenu. Isticali su se bistrinom pogleda i postojanošću karaktera i poštovali su ćudoredna načela usprkos životnim iskušenjima. Barišić kaže da su bili srodni u etičkim i dianoetičkim krjepostima. Krenuli su, kaže, na životni put sličnim političkim, pjesničkim i ilirskim stazama, ali je svaki poslije otišao vlastitim smjerom na samotnome putu. Razlikovali su se po tome što je Mažuranić bio smiren i sreden, a u politici je umio biti pragmatičan i fleksibilan,

a Starčević je bio nepopustljiv, podrugljiv i osoran stekliš. Stoga je Mažuranić bio otvoren državnoj službi shvaćajući ju kao služenje općemu dobru i probitku puka, a Starčević nije imao sreće s javnim službama, čak ni profesorsko mjesto na Akademiji nije dobio, ali je pristašama svoje Stranke prava ipak savjetovao da se ne uklanjaju javnim poslovima ni državnim službama ako mogu učiniti nešto za opće dobro. Mažuranić je razvio osjećaj za politički realizam i umio šutjeti o službenim poslovima, a Starčević je bio idealist, ali nije mogao šutjeti, nego je govorio i pisao kritički i ujedaio svakoga za koga je smatrao da postupa nepravedno. Mažuranić i Starčević kretali su se od četrdesetih do početka šezdesetih godina u bliskim idejnim krugovima, ali su se, kaže Barišić, od početka apsolutizma razišli. Obojici je u prevratnim godinama pravo značilo u prvome redu naravno pravo, a nakon 1860. prevladava kod obadvojice pozivanje na povijesno državno pravo. Navodi niz primjera za njihovu bliskost, a i za razilaženje, a u načelu misli da je najveća razlika bila u tome što je Mažuranić nastojao Hrvatskoj osigurati što bolji napredak u Monarhiji, a Starčević ju je želio vidjeti što više osamostaljenu od Beča i od Pešte. Tim je ogledom Barišić ostvario lijep moderan primjer pisanja “usporednih života” u tradiciji platonističkoga filozofa i moralista, delphskoga svećenika Plutarkha.

U raspravi o tome je li Starčević bio romantik ili realist, Barišić polazi od paradoksalne prosudbe Slavka Ježića u svojoj povijesti hrvatske književnosti da su svi pravaši u hrvatskoj književnosti u načelu zastupali realizam (Kovačić, Kumičić, Gjalski i dr.) na koji ih je Starčević i poticao, ali da Starčevićovo književno stvaranje samo pripada romantizmu. S mnogo književne osjetljivosti, ali i s racionalnim prosuđivanjem stvaralaštva Starčevića i drugih pravaša, Barišić se

je, promišljajući mnoge argumente, na kraju složio s takvom prosudbom da je Starčević kao romantični idealist mogao snažnije pokrenuti sljedbenike no što bi mogao realist, ali da je ipak u politici i životu realistično prosuđivao videći nevolje i nepravde, a idealistički djelovao slijedeći vrjednote i ideje.

U tekstu naslovljenom *Istina i opsjene* Pavo Barišić polazi od podudarnosti Starčevićeve filozofije s filozofijom Rousseau-a, kojega je visoko cijenio. Ključna mu je teza da obojica žele raskrinkavati opsjene i prokazati opsjenare u društvu i time odgrtati taloge sužanjstva i neslobode, a iznositi na svjetlo dana istinu. To je bio uočio već i Josip Horvat koji je Starčevića i nazvao "novi hrvatski Rousseau". Ta podudarnost ima i konkretni izraz u tome što je Starčević napisao pučki igrokaz *Selski prorok* gotovo istoga naslova s Rousseau-ovom operom *Le Devin du Village*. To je uočio već Ljubomir Maštrović, izdavač Starčevićeva igrokaza. Barišić, međutim, ulazi u podrobnju usporedbu, razmatra hrvatske pučke igrokaže i Rousseau-ovu sklonost pučkomu teatru, portretiranje likova i misaone aforizme u Starčeviću igrokazu te uvjerenje koje je blisko Rousseau-ovu da je čovjek u naravnome stanju dobar, a da ga je civilizacija iskvarila, što se u Starčevića češće naziva običajima starih Hrvata ili Ličana za razliku od gospodskih običaja "filozofa i financiera i diplomata" i sličnih. Prosvjetiteljska im je crta, prema Barišićevoj filozofskoj i kulturološkoj interpretaciji slikovitih književnih paralela, zajednička u tome što smatraju da treba razotkrivanjem opsjena ljude prosvjetliti i otkriti im životnu istinu koju su u naravnome stanju bili znali.

U poglavlju *Sloboda i republika* razmatra Pavo Barišić Starčevićeve ideale slobode i ljudskih prava. Povezuje ih sa Starčevićevom inspiracijom u Francu-

skoj revoluciji, u Rousseau-u, i osobito u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789. Starčevićeve se liberalne ideje očituju u njegovim simpatijama za republiku pod nazivom vladavine puka, u njegovu zagovaranju slobode građanina i ravnopravnosti naroda, pravne države, vjerske snošljivosti i slobode mišljenja i govora. Te slobode zajamčene dobrim zakonodavstvom brane ljudska prava od samovolje i zlouporabe vlasti i sile.

Zbog toga je Barišić posljednje poglavlje u knjizi posvetio i pitanju razumijevanja Starčevićeva položaja u političkome spektru između ljevice i desnice. Danas se on nerijetko zbog svojega rodoljublja stavlja u desnicu. To Barišić kategorizira Thibaudetovim pojmom "ljevičarenja" (*sinistrisme*) u 20. stoljeću. Starčević je, naime, u svojem vremenu bio politička avangarda, kako je sudio i Krešimir Nemeč. On je sa svojim stranačkim drugovima uvijek sjedio na lijevoj strani saborske dvorane dok su unionisti sjedili na desnoj. Da je bio svjestan toga položaja, svjedoče njegovi tekstovi *Ustavi Francezke* (1889.), gdje opisuje takav raspored sjedenja u francuskoj skupštini. Zauzimao se je za demokratske zamisli, za vladavinu puka, za vladavinu prava. Može se reći da je dao prinose i lijevoj i desnoj političkoj misli s današnjega gledišta, gdje se je politički spektar pomicao ulijevo, ali je Starčević, kako tumači Barišić, uvijek želio zastupati volju naroda, nacionalnu slobodu i socijalnu pravednost.

Iako bi se Starčeviću moglo prigovarati da je gdjekad iz polemičke strasti u izboru političkih termina, poput naziva "slavoserbi", izazivao nedoumice, da je i u jezičnim pitanjima mogao biti gdjekad više voden polemičnošću, na primjer izborom ekavice, nego skladnom prosudbom, da je u žaru političke borbe, pragmatički gledano, suprotstavljajući se onima koji su umjerenošću nastojali po-

stići veće dobro no što se može postići oštrinom izrečenih stavova, nekad više pomogao protivnicima nego umjerenim zagovornicima vlastite stvari — u što se Barišić nije upuštao — ipak je osobnom čestitošću, rječitosti i jasnoćom misli vodilja raščišćavao pojmove, pokretao nove kulturne i političke snage u Hrvatskoj i u mnogo pogleda anticipirao put Hrvatske u samostalnost koja se je morala graditi i gubiti i ponovo osvajati još gotovo cijelo stoljeće nakon njegove smrti dok se konačno nije politički ostvarila. A tu je idealističku, smionu, oštroumnu i vizionarsku stranu Pavo Barišić jasno i istančano osvijetlio s mnogo strana tekstovima u ovoj knjizi.

Poglavlja u ovoj lijepo opremljenoj i ilustriranoj knjizi radovi su koji su većinom i prije objavljeni, uglavnom u *Priložima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, a prvi tekst kao uvodna studija *Izabranim političkim spisima Ante Starčevića*, no oni čine tematikom cjelinu i u njoj se međusobno dopunjuju. Ovom smo knjigom dobili znalački i misaono produbljen prikaz života, rada i misli Ante Starčevića iz pera jednoga od najboljih poznavatelja njegove misli i djela i zatočnika istih ideala, filozofa, pravnika i filologa Pave Barišića.

Mislav Ježić

Jakov Žižić i Jerko Valković (ur.), *Demokršćanstvo: izvori, postignuća i perspektive*. Glas Koncila i Hrvatsko katoličko sveučilište, 2022.

Zbornik radova *Demokršćanstvo: izvori, postignuća i perspektive* rezultat je istoimenoga znanstveno–stručnoga simpozija koji je održan u listopadu 2021. godine povodom 130. godišnjice papinske enciklike *Rerum novarum* i 90. godišnjice enciklike *Quadregesimo Anno*. Bio je to prvi znanstveni skup o demokršćanstvu koji je održan u Hrvat-

skoj nakon više od 27 godina te predstavlja prvu studiju u Hrvatskoj u kojoj se opsežnije govori o demokršćanstvu. Na skupu su sudjelovali znanstvenici iz više hrvatskih i njemačkih sveučilišta, te zastupnici u Hrvatskom saboru i Europskom parlamentu.

Zbornik je objavljen u nakladi Hrvatskoga katoličkoga sveučilišta i Glasa Koncila, a uredili su ga Jakov Žižić i Jerko Valković. Donosi 11 radova od 14 referata izloženih na skupu, a njima su pridodana dva rada u svrhu boljšega razumijevanja povijesnoga razvoja i političkoga utjecaja demokršćanstva. Zbornik se oslanja na kršćanske izvore europske civilizacije te na znanstveno utemeljen način prikazuje doprinose kršćanske kulture u Europi i otvara nam nove perspektive kršćanskoga viđenja demokracije i društvenoga uređenja. Tekstovi zbornika pružaju uvid u osnovne elemente odnosa demokršćanstva i države, demokršćanstva i socijaldemokracije te demokršćanstva i liberalizma. Demokršćanstvo, kao jedna od četiri velike političke ideologije koje su obilježile 20. stoljeće, ima istaknutu ulogu u stvaranju europske integracije, što je u zborniku na osobit način prikazano kroz odnos države i sustava vrijednosti.

U uvodnom članku Jakov Žižić objašnjava strukturu demokršćanstva kao središnjega političkoga koncepta služeći se morfološkom analizom koju je proveo politolog Carlo Invernizzi Accetti 2019., gdje su identificirani središnji politički koncepti demokršćanstva: antimaterijalistička filozofija povijesti, personalizam, popularizam, supsidijarnost, socijalni kapitalizam i kršćansko nadahnuće. Tihomir Cipek u tekstu pod naslovom *Demokršćanstvo i država* razmatra demokršćanstvo kroz svijest o vrijednosti zajednice i važnosti nacionalnih država. U tom kontekstu autor naglašava kako europski pravni i